

A Covid-19-járvány hatása a NATO-ra

A koronavírus-járvány kitörése és gyors terjedése kétségtelenül felkészületlenül érte a NATO-tagállamokat. De feladata-e egy politikai-katonai szövetségnek, hogy járványokra reagáljon? Amennyiben igen, milyen feladatokat képes ellátni? Milyen hatást gyakorolt a koronavírus-járvány a NATO napi működésére, és melyek azok, amelyek csak másodlagos gazdasági, politikai hatásként fognak jelentkezni a következő hónapokban? A tanulmány¹ ezekre a kérdésekre keres választ.

Felkészületlenség egy „várható” stratégiai sokk esetében?

Annak ellenére, hogy beszámolók szerint az amerikai hírszerzés már 2019 novemberének második hetében tudott a kínai Vuhan városában fejét felütő víusról,² a koronavírus-járvány kitörése láthatóan felkészületlenül érte a világot, így a NATO-tagállamokat is. Ugyan a Trump-adminisztráció megosztotta a titkos jelentést a szövetséges államokkal és Izraellel, de az sajnos „nem érte el az ingerküszöböt”, így 2020 elejéig szinte semmilyen érdemi felkészülő, megelőző intézkedés nem történt – egészen addig, amíg a megbetegedések száma Európában is elkezdett növekedni, a vírus magas fertőzési és halálozási rátájáról pedig nyilvánosságra kerültek az első beszámolók. Ekkorra azonban a megelőzés már elkészt.

A felkészületlenség különösen annak fényében tűnhet meglepőnek, hogy a hírszerző közösségek azt is számos alkalommal jelezték az elmúlt 20 évben, hogy új, pusztító egészségügyi kockázatok is megjelenhetnek, amelyekkel számolnia kell a nemzeti kormányoknak és a nemzetközi közösségnek egyaránt. Hovatovább a szakértők előrejelzései arra is rámutattak, hogy a folytatódó globalizáció – elsősorban a nemzetközi szállítmányozás és utazás révén –, valamint a fokozódó éghajlatváltozás – a kórokozók, vírusok és azok hordozóinak új térségekben történő megjelenésével – és a népességnövekedéssel párosuló urbanizáció – a lakosságot koncentráló „gócpontok” kialakulásával – rendkívül kedvező feltételeket kínálhat egy-egy járvány gyors és nagyarányú elterjedéséhez. Csak egy széles körben ismert példát kiemelve: az amerikai National Intelligence Council 2012-es stratégiai előrejelzése, amely a 2030-ig tartó időszakra vonatkozott, a legveszélyesebb „fekete

¹ Jelen tanulmány épít a szerző alábbi művére: Csiki Varga Tamás: A koronavírus-járvány lehetséges hatásai a haderőkre. *SVKK Nézőpontok*, 2020/3. (2020. április 15.)

² Ian Davis (szerk.): *NATO Watch Observatory No. 54. (June–August 2020)*. Gairloch (GB-SCT), NATO Watch, 2020. 11–12.

hattyú eseményként”³ azonosította egy globális járvány kitörését. „Egy könnyen átadható, cseppfertőzéssel terjedő kórokozó, amely a betegek 1%-ánál magasabb halálozási aránnyal jár, a legnagyobb stratégiai sokkot okozó esemény lehet, amit el tudunk képzelni. Más stratégiai jelentőségű eseményekkel szemben egy ilyen járvány hat hónapon belül globálissá válhat és több millió áldozattal a világ minden részében szenvedést és halált okozhat.”⁴ A közvetlen egészségügyi hatásokon túlmenően azonban sokkal pusztítóbbak a közvetett gazdasági, majd ebből eredő társadalmi és politikai hatások, a gazdasági növekedés leállásából eredő konfliktusok várható felerősödése, amelyeket ugyancsak modelleztek.

A WHO jelenleg is 10 fertőző betegséget tart nyilván kiemelt kockázatként a koronavírus mellett: a krími–kongói vérzéses lázat, az ebolát, a Marburg-vírust, a Lassza-lázat, a MERS-t és a SARS-t, a Nipa-vírust, a Rift Valley-lázat, a zikát, valamint egy „X betegséget”, amely egy még ismeretlen vagy legalábbis nem azonosított súlyosan fertőző, hatályos kezeléssel nem rendelkező halálos betegség általános megnevezése.⁵ Nem a kockázat felismerése vagy a szakértők hozzáértése hiányzik tehát, hanem az erőforrások és a politikai-társadalmi figyelem, amely előtérbe helyezné a megelőzést és a védekezést az olyan – a posztmodern korban eddig szerencsére viszonylag ritkán és helyhez kötötten megjelenő kórokozók és az ezek nyomán kitörő – járványok ellen, mint a SARS, a MERS vagy a Covid-19. A SARS (*Severe Acute Respiratory Syndrome* – súlyos akut légzőszervi szindróma, hivatalosan SARS-CoV1) 2002-ben Kínából kiindulva 2003-ban elsősorban Ázsiában terjedt el, de a világ többi kontinensén is regisztráltak megbetegedéseket: összeségében a becslések szerint több mint 8000 megbetegedést és 700 főt meghaladó halálesetet eredményezett a járvány.⁶ A MERS (*Middle East Respiratory Syndrome* – közel-keleti légúti szindróma, hivatalosan MERS-CoV) csak az elmúlt éveket tekintve 2012-ben (a Közel-Kelet, Afrika és Ázsia több államában), 2015-ben (Dél-Koreában) és 2018-ban (Szaúd-Arábiában és néhány nagyvárosban a világ más részein) is megjelent, azonban néhány száz fertőzéssel és viszonylag alacsony számú halálesettel, enyhe lefolyással

³ A „fekete hattyú” esemény egy váratlanul bekövetkező, rendkívül nagy hatású negatív esemény, amelyet bekövetkezése után racionalizálni próbálunk, hiszen látva annak kiváltó tényezőit és hatásait, utólag már nem tűnik váratlannak. Ugyanakkor az ilyen események éppen rendkívül ritka bekövetkezésük, alacsony bekövetkezési valószínűségük miatt nem kerülhetnek be a legfontosabb érzékelt/várt fenyegetések közé, amelyekre megelőző jelleggel felkészülünk. (Az elnevezés abból az európai mondásból ered, miszerint „fekete hattyúk nem léteznek” – és amely csak addig bizonyult igaznak, amíg a világ felfedezésének időszakában az európaiak nem találkoztak a déli féltekén élő fekete hattyúfajjal.)

⁴ Christopher Kojm (ed.): *Global Trends 2030: Alternative worlds*. Washington D. C., National Intelligence Council, 2012. 13.

⁵ WHO: *Prioritizing diseases for research and development in emergency contexts*.

⁶ Centers for Disease Control and Prevention: *Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS)*.

zárult.⁷ A 2014–2016-os nyugat-afrikai ebolajárvány Guineában, Libériában és Sierra Leonében 28 ezernél több fertőzöttel és (40,4%-os halálozási rátával) 11 310 halálos áldozattal zárult.⁸ Ezekhez képest a Covid-19 Kínából kiindulva 2019 novemberétől 2020. szeptember 10-ig globálisan 28 337 000 megbetegedést és 913 000 halálesetet okozott,⁹ és a spanyolnátha óta az első olyan – jelenlétében és hatásaiban is – valóban globális járvány, amellyel meg kell küzdenünk.

Mi (lehet) a NATO szerepe a koronavírus-járvány kezelésében?

A koronavírus-járvány kitörése és gyors térnyerése tehát kétségtelenül felkészületlenül érte a NATO-tagállamokat, sőt, a szövetség tagállamainak szolidaritását megkérdőjelező orosz és kínai narratívákkal szemben is lépéshátrányba kerültek. A NATO-t (és még inkább az Európai Uniót) sokan kemény kritikával illették: eszerint lassan reagált, és nem biztosított időben hatékony támogatást a tagállamok számára. A hangos kritikusok azonban hallgattak arról a tényről, hogy az egészségügyi válságok kezelése nem tartozik a NATO alapfeladatai közé, amelyek súlypontja a katonai biztonsághoz köthető fenyegetésekre esik (míg az EU nagyon korlátozott kompetenciával és eszközökkel rendelkezik az egészségügy és járványügy terén, mert a tagállamok nem ruházták fel ilyenekkel). Éppen ezért fontos jelezni, hogy 2020 tavaszán az európai belső határok időszakos lezárása nem az integráció kudarcát jelezték, hanem azt, hogy ilyen kihívásokkal szemben még mindig a nemzetállamok azok, amelyek a szükséges döntési kompetenciákkal, intézményekkel és szakértelemmel, valamint mozgósítható erőforrásokkal rendelkeznek – azaz egy járványügyi válság kezelése elsősorban nemzeti feladat- és hatáskörbe esik, a tavasszal előállt helyzetben pedig a fertőzés terjedésének lassítására a szabad mozgás ideiglenes korlátozása volt a racionális döntés. Ehhez képest az európai és euroatlanti integrációs szervezetek „többlet” erőforrásokat, speciális eszközöket és képességeket, valamint a koordináció lehetőségét tudták és tudják biztosítani, kiegészítve és támogatva a nemzeti intézkedéseket.

A NATO esetében így az elsődleges kérdés az volt 2020 tavaszán, hogy a mind a nemzetállamokat, mind a nemzetközi intézményeket megterhelő időszakban hogyan biztosítható alapfeladatainak ellátása, azaz a hiteles elrettentés, a robusztus területvédelem, valamint a válságkezelő és stabilizációs műveletek fenntartása. Ezért a következőkben röviden áttekintem azokat a közvetlen és közvetett hatásokat, amelyek a NATO-tagállamokat érték szinte azonnal, majd érik és érni fogják rövid, közép- és hosszú távon, és amelyekkel a kormányzatoknak

⁷ Centers for Disease Control and Prevention: *Middle East Respiratory Syndrome (MERS)*.

⁸ Centers for Disease Control and Prevention: *2014–2016 Ebola outbreak in West Africa*.

⁹ Worldometer: *COVID-19 Coronavirus Pandemic*.

több okból kifolyólag is foglalkozniuk kell a legégetőbb egészségügyi, ellátási és gazdasági válságjelenségek kezelése mellett. Egyrészt mert a világ legtöbb országához hasonlóan a NATO-tagállamok esetében is a haderő olyan kiegészítő kapacitásokkal és speciális képességekkel rendelkezik, amelyek segíthetik a válság kezelését. Másrészt mert számos országban a haderőnek egészségügyi válsághelyzetben is aktív szerepet kell vállalnia a biztonság és védelem fenntartásában, a légtér- és határvédelemben. Harmadrészt pedig azért, mert több olyan válságkezelő és stabilizációs NATO-művelet zajlik ma is, amelyekben a fegyveres erők tagjai a legkülönbözőbb módokon vesznek részt. Végül, de nem utolsósorban pedig azért, mert az egészségügyi válsághelyzetet követően – mint arra a legtöbb előrejelzés számít – gazdasági recesszió következik, abból eredően pedig a NATO-tagállamok biztonsági környezetében – így például Észak-Afrikában és a Közel-Keleten vagy Közép-Amerikában – fekvő törékeny, instabil államokban olyan társadalmi-politikai konfliktusok is kitörhetnek vagy felerősödhetnek, amelyek kezelésében szélsőséges esetekben még a helyi haderőnek is szerepe lehet, vagy külső válságkezelő, humanitárius segítségnyújtó beavatkozást is szükségessé tehetnek annak érdekében, hogy a válságot minél hamarabb meg lehessen fékezni. Mindennek szemléltetésére a NATO-tagállamokra vonatkozó példákkal alátámasztva tekintem át a koronavírus-járvány már tapasztalt és potenciálisan megjelenő hatásait rövid, közép- és hosszú távon.

2020 szeptemberéig a 30 NATO-tagállamban közel 9,4 millió Covid-19-fertőzést regisztráltak,¹⁰ a legtöbbet a legnagyobb lakosságszámú tagállamokban: messzemenően a legtöbb megbetegedés a globálisan is leginkább fertőzött Egyesült Államokban történt (6,5 millió fertőzött), amit Spanyolország (0,57 millió), az Egyesült Királyság (0,36 millió) és Franciaország (0,35 millió), majd Törökország (0,29 millió), Olaszország (0,28 millió) és Németország (0,26 millió), valamint Kanada (0,13 millió) követ (lásd 1. ábra). A kisebb tagállamok közül több tízezres nagyságrendben fertőződtek meg Romániában, Belgiumban, Hollandiában, Lengyelországban és Portugáliában is. (A regisztrált fertőzöttek száma természetesen függ az elvégzett tesztek számától is, ebben pedig nem egységes a tagállamok gyakorlata.) A koronavírussal összefüggésbe hozott halálesetek száma ez idő alatt meghaladta a 380 ezret, 4%-os halálozási rátát mutatva a fertőzöttek esetében (lásd 1. táblázat és 2. ábra).

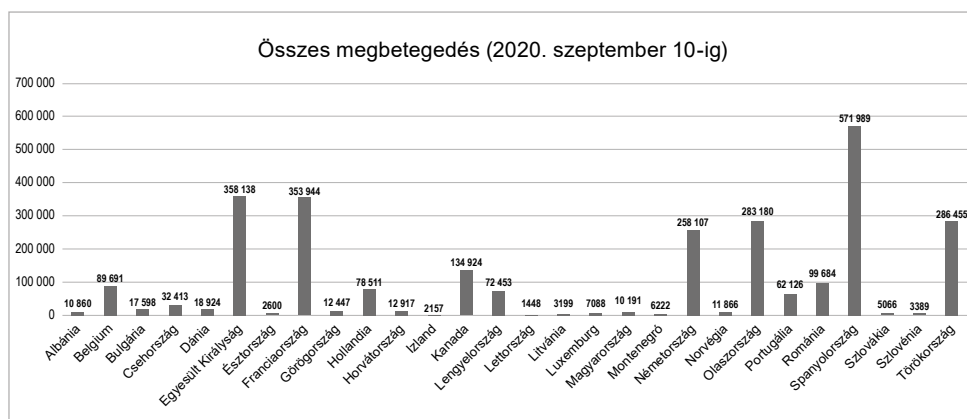
¹⁰ Az adatok forrása: Worldometer: *COVID-19...*

1. táblázat Covid-19-fertőzések és -halálos esetek a NATO 30 tagállama esetében 2020. szeptember 10-ig

NATO-tagállam	Összes megbetegedés	Összes halálos eset
Albánia	10 860	324
Belgium	89 691	9 917
Bulgária	17 598	706
Csehország	32 413	448
Dánia	18 924	629
Egyesült Királyság	358 138	41 608
Amerikai Egyesült Államok	6 589 647	196 327
Észtország	2600	64
Franciaország	353 944	30 813
Görögország	12 447	297
Hollandia	78 511	6 249
Horvátország	12 917	208
Izland	2 157	10
Kanada	134 924	9 163
Lengyelország	72 453	2 159
Lettország	1 448	35
Litvánia	3 199	86
Luxemburg	7 088	124
Magyarország	10 191	630
Montenegró	6 222	114
Németország	258 107	9 419
Norvégia	11 866	265
Olaszország	283 180	35 587
Portugália	62 126	1 852
Románia	99 684	4 065
Spanyolország	571 989	26 699
Szlovákia	5 066	37
Szlovénia	3 389	135
Törökország	286 455	6 895
<i>Összesen</i>	<i>9 397 234</i>	<i>384 865*</i>
A leginkább fertőzött nyolc állam részesedése	8 836 384 (94%)	356 511 (92,6%)

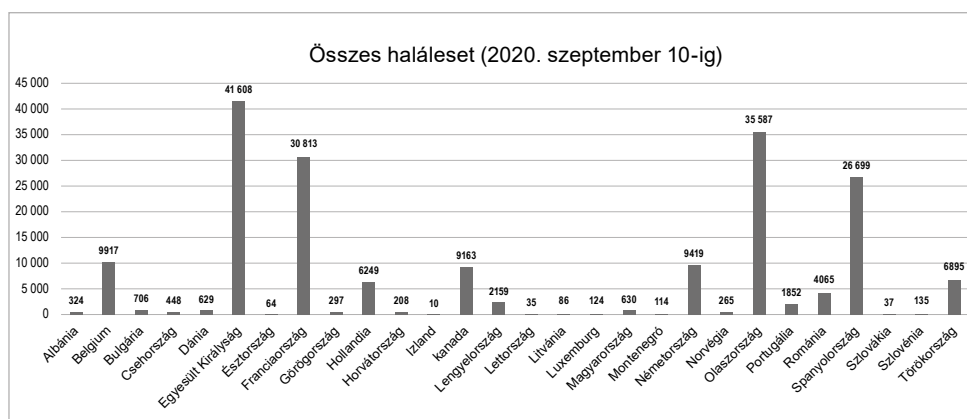
*Halálozási arány a NATO-tagállamok esetében: 4,096%.

Forrás: a szerző szerkesztése Worldometer: COVID-19... alapján

1. ábra A Covid-19-megbetegedések száma a NATO-tagállamok körében az Egyesült Államok nélkül 2020. szeptember 10-ig

Forrás: a szerző szerkesztése a Worldometer: COVID-19... alapján

2. ábra A Covid-19-halálesetek száma a NATO-tagállamok körében az Egyesült Államok nélkül 2020. szeptember 10-ig

Forrás: a szerző szerkesztése a Worldometer: COVID-19... alapján

A NATO-tól valószínűsíztető reagálóképesség

Mint arra már utaltam, az egészségügyi és járványügyi védekezés – a nemzeti védelmi kapacitásokhoz, a „nemzeti öngerő” biztosításához hasonlóan – tagállami feladat és felelősség a Washingtoni Szerződés 3. cikkelye szellemében. Az olyan gyorsan terjedő, erősen fertőző és így nagyarányú járványok azonban, mint a Covid-19, magától értetődővé teszik, hogy az egyes államok nem képesek a fertőzés terjedését földrajzi határaik között izolálni, egészségügyi kapacitásuk pedig

hamar elégtelenné válhatnak a váratlan túlterheléssel szemben, így többnemzeti fellépés válik szükségessé. A NATO ilyen esetben a szövetségesi szolidaritás jegyében vállalhat szerepet különböző specializált eszközeivel, amelyeket egyébként általában a fegyveres konfliktusok sikeres megvívásához alakítottak ki a szövetségesek, így a civil egészségügyi válságkezelésben vállalt feladatok csak másodlagos feladatot jelentenek.

Összefoglalva tehát a NATO-tól reálisan elvárható reagálóképesség az alábbiakat foglalja magában:

- az alapfeladatok (elrettentés, védelem, válságkezelés) folyamatos ellátása a járvány idején is;
- a civil hatóságok és a társadalom támogatása a járvány elleni védekezés során (polgári válságkezelés);
- a tagállamok és partnerállamok járványügyi intézkedéseinek támogatása (logisztikai és ellátási támogatás);
- megfelelő stratégiai diskurzus kialakítása a szövetség politikai kohéziójának és a lakosság nyugalmanak megőrzése érdekében (stratégiai kommunikáció és a külső dezinformáció ellensúlyozása);
- a járvány további hullámaina, valamint a közvetett negatív gazdasági következményekre és további társadalmi-politikai hatásokra való felkészülés.

Mivel a NATO feladatrendszerében szerepel a tagállamok civil lakosságának védelme nem katonai jellegű fenyegetésekkel szemben is, mint például a természeti és ipari katasztrófák, a szövetség rendelkezik ehhez kapcsolódó mechanizmussal és intézményekkel. A Polgári Veszélyhelyzeti Tervezés (*Civil Emergency Planning* – CEP) a legnagyobb nem katonai jellegű program, lényegében egy koordinációs mechanizmus a tagállamok és a részt vevő partnerállamok körében, amelynek célja, hogy támogassa a nemzeti (általában a belügyminisztériumok hatáskörébe tartozó) katasztrófavédelmi válságkezelést, ahová az egészségügyi minisztériumokkal és szakapparátussal együttműködve a járványügyi intézkedések is tartoznak. A NATO katasztrófa-válságkezelésre szakosodott szervezete az 1998-ban létrehozott Euro-Atlanti Katasztrófareagálási Koordinációs Központ (*Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre* – EADRCC), amely a tagállami igények és a nemzetközi felajánlások közötti összekötő kapocs és egyeztető állomás szerepét tölti be (*clearing house*).

A tag- és partnerállamok egészségügyi eszközökkel történő ellátását tudja segíteni a NATO Támogató és Beszerzési Ügynöksége (*NATO Support and Procurement Agency* – NSPA), amely három multinacionális légi szállítási kezdeményezést is működtet: a Stratégiai Légiszállítási Kezdeményezést (*Strategic Airlift Capability* – SAC), a Stratégiai Légiszállítási Együttműködést (*Strategic Airlift International Solution* – SALIS) és a Gyorsreagálású Légimozgékonyaságú Kezdeményezést (*Rapid Air Mobility Initiative*). A SAC három C-17 Globemaster, a SALIS öt AN-24-100 szállító repülőgép kapacitásához biztosít hozzáférést, a Gyorsreagálású

Kezdeményezés pedig egy különleges engedélyezési eljárást takar, amely meggyorsítja a logisztikai tervezést és a szállításokat. 2020 első felében a Támogató és Beszerzési Ügynökség 15 tag- és partnerállamnak tette lehetővé, hogy a gazdaságosság és költséghatékonyság szempontjait szem előtt tartva nagy tételben vásároljanak különböző egészségügyi eszközöket és támogatta például 3D-s nyomtatással készült eszközök gyártását és szállítását is.¹¹

A szövetség egyúttal aktivizálta tudományos és technológiai szakértői hálózatát, amely a tag- és partnerállamok részéről több mint 6000 szakértőt foglal magában, akik azt a feladatot kapták, hogy innovatív eljárásokkal segítsék a vírus észlelését, a fertőtlenítést, az egészségügyi védőfelszerelések és eszközök biztosítását, a járvány terjedésével kapcsolatos információgyűjtést és helyzetértékelést stb. A kis méretű, szövetségi és partnerállami együttműködésből születő projekteket finanszírozó *Science for Peace and Security Program* már eredményt is fel tudott mutatni e téren: egy cseh–szerb projekt keretében új védőfelszerelést fejlesztettek, olasz–svájci együttműködésben pedig gyorsabb Covid-tesztek előállításán kísérleteznek. Emellett a brit Defense Science and Technology Laboratory a betegség terjedésének követését és visszakövetését lehetővé tévő technológiai megoldáson, az amerikai szárazföldi erők katonai laboratóriuma pedig a magánszektor gyógyszergyáraival együttműködve védőoltás kifejlesztésében vesz részt.¹²

Ugyancsak nyilvánvalóvá vált, hogy a koronavírus-járvány negatív társadalmi-politikai hatásait nem csupán tettekkel, hanem a stratégiai kommunikáció szintjén is ellensúlyoznia kell a NATO-nak (és hasonlóképpen az EU-nak is). Ugyanis a „narratívák harcában”, amely globális információs térben zajlik,¹³ két nemzetállami szereplő, Oroszország és Kína aktívan érdekelt abban, hogy a multinacionális nyugati integrációkat és szövetségeket bomlassza.¹⁴ Az orosz dezinformációs tevékenység,¹⁵ valamint a kínai „maszkdiplomácia”¹⁶ egyaránt azt a célt szolgálják, hogy a NATO-t (és az EU-t) gyengének, megosztottnak és cselekvésképtelennek állítsák be, ahol a tagállamok nem várhatnak támogatást egymástól sem. Eközben magukat a járványt hatékonyan kezelő, a globális felelősségvállalás jegyében segítséget nyújtó

¹¹ Attila Mesterházy: *The role of NATO's armed forces in the COVID-19 pandemic*. Brussels, NATO Parliamentary Assembly, 2020. 6.

¹² Mesterházy (2020): i. m. 6.

¹³ EEAS: *EU HRVP Josep Borrell: The Coronavirus pandemic and the new world it is creating* (2020. március 24.).

¹⁴ Átfogó értékelésért és konkrét példákért lásd EU vs. DiSiNFO: *EEAS special report: COVID-19 Disinformation. On the Coronavirus – Short assessment of the information environment* (2020. március 19.); EU vs. DiSiNFO: *EEAS special report update: Short assessment of narratives and disinformation around the COVID-19/Coronavirus pandemic (updated 2–22 April)* (2020. április 24.).

¹⁵ NATO: *Russia's top five myths about NATO&COVID-19* (Factsheet) (2020. április).

¹⁶ AFP Beijing: Mask diplomacy: China tries to rewrite virus narrative. *France24*, 2020. március 20. A „maszkdiplomácia” Európában alkalmazott eszközeiről lásd Erik Brattberg – Philippe Le Corre: No, COVID-19 isn't turning Europe pro-China (yet). *The Diplomat*, 2020. április 15., valamint az orosz és kínai dezinformációs műveletek összehasonlításához lásd Mesterházy (2020): i. m. 10–11.

partnerként mutatják be – elfedve például azt a tényt, hogy a Covid-19 globális elterjedésében Kínának meghatározó szerepe volt azáltal, hogy a fertőzés jellegéről és nagyságrendjéről mintegy két hónapig félrevezető információkat (vagy semmilyen sem) közölt a nemzetközi közösséggel, megnehezítve a felkészülést és a terjedést lassító intézkedéseket, például a nemzetközi légi közlekedés korlátozását még akkor, amikor Vuhanból és Kínából nem jutott ki a vírus. E félrevezető információs kampányok ellensúlyozására a NATO is kialakította saját elemző-értékelő, valamint tájékoztató tevékenységét és kommunikációs stratégiáját.¹⁷

A NATO-tagállamok védelmi és külügyminiszterei, valamint vezérkari főnökei 2020 során – rendhagyó módon online formában megrendezett – üléseiken folyamatosan egyeztettek a szükséges lépésekről, és a júniusi védelmi miniszteri találkozón a járvány várható második hullámára vonatkozó műveleti tervről, felkészülést segítő intézkedésekről is döntöttek. Ennek értelmében arról is, hogy egészségügyi eszközökből olyan készletet alakítanak ki, amelyből szükség esetén akár azonnali segítséget tudnak nyújtani a tag- és partnerállamoknak a következő hullám során, illetve ezek anyagi hátterét egy közös pénzügyi alappal teremtik meg. Ennek részleteiről azonban részletes információk nem láttak napvilágot, Jens Stoltenberg csupán annyit közölt, hogy „számos tagállam felajánlotta hozzájárulását a készletekhez és a pénzügyi segítségét az alap finanszírozásához”.¹⁸ A szövetség szerepvállalása a koronavírus-járvány elleni védekezésben tehát láthatóan továbbra is elsősorban a tagállamok kezében marad.

A koronavírus-járvány hatása a NATO működésére

A fent bemutatott átfogó feladatok ellátásának keretében és azon túlmenően a NATO működését számos formában érintette a koronavírus-járvány. Ezeket a hatásokat a következőkben olyan logikai csoportosításban tekintem át, amely azt tükrözi, hogy milyen időtávon és mennyire közvetlenül vagy csak közvetve érintette-e egy adott hatás az észak-atlanti szövetséget, illetve annak egyes tagállamait – aktuális példákkal szemléltetve ezeket az elmúlt hónapok eseményeiből.

Azonnali, közvetlen hatások

Azonnali, a katonai szervezeteket közvetlenül érő hatások a járvány terjedésének megakadályozására hozott intézkedések és a katonai állomány megbetegedése következtében jelentkeztek a NATO-tagállamoknál. Ezek tervezetten kezelhető, a haderő

¹⁷ NATO: *NATO's approach to countering disinformation: a focus on COVID-19*. 2020. július 17. Részletes információs forrásokért a NATO részéről lásd NATO: *NATO and COVID-19* (2020. december 30.), valamint NATO Multimedia Library: *COVID-19* (2020).

¹⁸ Davis (2020): i. m. 12.

napi működését nem alapjaiban, hanem részterületeiben érintő hatások, amelyek új feladatokban és a működési hatékonyság csökkenésében öltöttek testet. Így például – mint minden intézményben vagy szélesebb értelemben társadalmi-gazdasági alrendszerben – körülményesebbé, lassabbá vált a napi működés, folyamatos egészségügyi ellenőrzésekre, indokolt esetben karantén bevezetésére került sor. Járványügyi szempontból a laktanyák állománya zárt közösségként sebezhetőbb lehetett, mint arra már tavasszal a Bundeswehr példája is rámutatott: az első igazolt megbetegedéseket tapasztalva Hamburgban március 9-én két laktanyát bezártak elővigyázatosságból, a katonai és civil állomány mintegy 350 tagját pedig házi megfigyelés alá helyezték két hétre annak érdekében, hogy a járvány terjedésének lehetőségét minimalizálják.¹⁹ A saját állomány egészségének megóvása és a működőképesség fenntartása azzal is jár, hogy a katonai egészségügyi ellátórendszer plusz feladatokat kap a katonai alrendszeren belül (tesztelés-szűrés, megbetegedett katonák ellátása). Tömeges megbetegedés a Bundeswehr állományában és/vagy valamely állomáshelyén nem történt. Augusztus 20-i adatok szerint a Bundeswehr 185 ezer főt meghaladó állományában 439 igazolt fertőzés történt bő fél év alatt, amelyből aktuálisan 18 volt az aktív megbetegedés.²⁰

Bár az említett német eset szerencsére nem mutat súlyos helyzetet, amerikai és francia példákkal arra is érdemes rámutatni, hogy a koronavírus-járvány következtében ténylegesen csökkenhet a művelési képesség, illetve az erők rendelkezésre állása. A csendes-óceáni térségben állomásozó USS Theodore Roosevelt repülőgép-hordozó 4865 fős állományának több mint 10%-a (589 fő) fertőződött meg március 22-e után rövid időn belül koronavírussal – amelynek következtében a hajó legénységének 4000-nél több tagját helyezték elszigetelt egészségügyi megfigyelés alá Guamban. Egészségügyi ellátásra azonban csupán négy főnek volt szüksége, közülük egy főt kezeltek intenzív ellátásban légzési nehézségek miatt, a hordozón azonosított első beteg pedig április 9-én elhunyt.²¹ Hasonló eset történt a francia Charles de Gaulle repülőgép-hordozóval a Földközi-tengeren, amely április 12-én kötött ki Toulonban 50 koronavírus-fertőzöttel. A hajó 1900 fős teljes legénysége a lappangási idő kéthetes időszakára karanténba került, a hajót pedig fertőtlenítették – nyilván ez idő alatt feladatokat nem tudott ellátni.²² A tisztánlátás kedvéért tehát szögezzük le: nem a nagyarányú megbetegedések, és különösen nem a nagyszámú haláleset miatt, hanem a megelőző egészségügyi intézkedések, ellenőrzések, fertőtlenítés következtében állt elő olyan eset, hogy a hordozó legénysége és eszközei nem voltak harcász állapotban.

A katonai feladatok ellátásának (ön)korlátozása – akár megelőző jelleggel, akár tényleges megbetegedések esetén – nyomot hagyott a kiképzési feladatokon

¹⁹ Julia Witte: Bundeswehr schliesst zwei Hamburger Kasernen. *Welt*, 2020. március 9.

²⁰ Thomas Wiegold: Bundeswehr in der Corona-Pandemie: Schwerpunkt Testcenter, Donald Duck und die gute alte Briefpost. *Augen Geradeaus!*, 2020. augusztus 20.

²¹ Bradley Peniston: The battle of USS Theodore Roosevelt: A timeline. *Defense One*, 2020. április 7.

²² Sarah Elzas: 1,900 crew of French aircraft carrier go into quarantine after Covid-19 outbreak. *Rfi.fr*, 2020. április 12.

és a hadgyakorlatok végrehajtásán is. Általánosságban nehezebbé vált a katonai erők nemzetközi mozgatása (hadgyakorlatok, csereprogramok, képzések, váltások a műveletekben). Így például az amerikai fegyveres erők és európai NATO-szövetségesi által januártól májusig tervezett, hadosztályszintű erőknek az Egyesült Államokból Európába történő áttelepítését és a kontinensen történő mozgatását megvalósító Defender Europe 20 hadgyakorlatot március 13-án a koronavírus-járvány intenzívebbé válásának következtében leállították, a fennmaradó részére vonatkozó terveket jelentős csökkentésekkel módosították; pedig akkorra az amerikai fél már 6000 katonát, egy hadosztály-parancsnokságot, több mint 9000 katonai járművet és haditechnikai eszközöket telepített át Európába.²³ Az eredetileg 18 ország részvételével tervezett, 10 országban katonai erők mozgatásával járó, 37 ezer katonát megmozgató hadgyakorlat ideiglenes leállítása és átalakítása mellett számos, az év hátralévő részére tervezett, kapcsolódó gyakorlatot – Dynamic Front, Saber Strike, Swift Response – töröltek.²⁴

A katonai erők nemzetközi szerepvállalása bármely potenciálisan fertőzésveszélyes területen – nem csupán távoli térségek válságkezelő és stabilizációs műveleteiben, hanem még Európán belül is – bizonyos kockázattal járhat, és nem csupán „technikai probléma” beutazáskor a 14 napos karantén (önkéntes elzárkózás, megfigyelés) sem, hanem humán erőforrással kapcsolatos (a váltások csúszása), logisztikai (elhelyezés, körülményesebb utazás és szállítás) és egészségügyi (ellenőrzés, ellátás, fertőtlenítés) feladatokat is teremt. Így például több fertőzéses eset történt a Bundeswehr kötelékében az elmúlt hónapokban: hét Litvániában állomásozó, a NATO-harccsoportban feladatot teljesítő katona fertőzéggyanúja merült fel – őket április 3-án repülővel hazaszállították Németországba, ahol 14 napig karanténban voltak.²⁵ Ugyanakkor nagyobb jelentőségű korlátozó, ellenőrző intézkedéseket is bevezettek a járvány terjedésének megakadályozása érdekében a nemzetközi műveletekben részt vevő erők rotációját, azaz váltását. A Bundeswehr például így arra kényszerült, hogy előbb az Afganisztánban, majd az ENSZ MINUSMA műveletében Maliban állomásozó erőinek aktuális váltását úgy oldja meg, hogy automatikusan kéthetes karantént ír elő az állománynak ki- és beutazáskor egyaránt.²⁶ Hasonlóképpen a NATO iraki kiképző művelete is leállt, és több részt vevő állam – Egyesült Királyság, Franciaország, Spanyolország, Portugália, Hollandia, Kanada – hazatelepítette erőinek egy részét.²⁷

²³ NATO: *Exercise DEFENDER-Europe 20 Announcement – COVID-19 implications* (2020. március 17.).

²⁴ Ashley Tressel: Defender 2020 exercise modified due to coronavirus. *Inside Defense*, 2020. március 16.

²⁵ Thomas Wiegold: Coronavirus-Pandemie und Bundeswehr – Sammler 3. April. *Augen Geradeaus!*, 2020. április 3.

²⁶ Thomas Wiegold: Künftig auch vor UN-Einsatz in Mali 14 Tage Quarantäne in Deutschland. *Augen Geradeaus!*, 2020. április 8.

²⁷ A kiképzés még januárban állt le Qászem Szolejmáni likvidálását követően, amikor a lehetséges megtorló csapások elkerülése érdekében a nemzetközi kiképzőket nem akarták kitenni potenciális

Rövid távú, közvetlen hatások

Viszonylag jól körvonalazhatók azok a közvetlen hatások is, amelyek a NATO-tagállamok haderőit rövid távon, a katonai szervezetek feladatrendszeréből adódóan érték – ezek többnyire pluszfeladatokban öltöttek testet. Ilyen pluszfeladat lehet a katonai egészségügyi ellátórendszer szerepvállalása a nemzeti és nemzetközi egészségügyi ellátás, segítségnyújtás támogatásának keretében, illetve a polgári egészségügyi alrendszer támogatásában. Ugyancsak a Bundeswehr példájával támaszthatjuk ezt alá: április 12-én Annegret Kramp-Karrenbauer védelmi miniszter asszony arról számolt be, hogy a Bundeswehr jelentős személyi állományt mozgósított annak érdekében, hogy támogatni tudják a civil hatóságokat és helyi közösségeket. 15 ezer aktív katona és a fegyveres erők további 17 ezer katonai és civil alkalmazottja érhető el a katonai egészségügyi intézményrendszerben a „Koronavírus Kontingens” részeként, és további 16 ezer tartalékos jelentkezett szolgálatra.²⁸

A civil hatóságok járványügyi védekezésének elősegítése érdekében a NATO mozgósította erőforrásait és intézményrendszerét, amelynek elemeit már vázoltuk. Így 2020 első felében a szövetség több mint 350 repülőúttal küldött összesen 1000 tonnát meghaladó légi szállítmányt és több ezer főnyi egészségügyi személyzetet a tag- és partnerállamok számára az EADRCC, a SAC, a SALIS és az NSPA részvételével. Közel 100 tábori kórház felépítésében, 25 ezer kórházi ágy telepítésében nyújtott segítséget.²⁹ A szövetség politikai kohéziójának, a tagállamok szolidaritásának megőrzése érdekében e segítségnyújtásról a NATO maga is részletesen beszámol. Az EADRCC-n keresztül például a tagállamok közül Spanyolország, Olaszország, Albánia, Montenegró, Észak-Macedónia, Szlovénia, Bulgária, a partnerállamok és az intézmények közül pedig Ukrajna, Bosznia-Hercegovina, Kolumbia, Tunézia, Irak és Moldova, valamint az ENSZ Menekültügyi Főbiztos-sága (UN OCHA) kért és kapott támogatást, például egészségügyi védőfelszerelések légi szállítása formájában.³⁰

Belbiztonsági és rendvédelmi feladatokat (kijárási korlátozások betartatása, járőrfeladatok) és nem fegyveres határellenőrzési feladatokat (határátkelők lezárása, ellenőrzőpontok létesítése, illetve az ellenőrzött áteresztő kapacitás fenntartása) is kaphatnak a tagállamok fegyveres erői a rendvédelmi állomány munkájának támogatásában a személyek mozgásának minél teljesebb körű ellenőrzését elősegítendő.

tamadásoknak. Most azonban az iraki kormány a koronavírus-járványra tekintettel minden kiképzést leállított bizonytalan időre, így a nemzetközi kiképzők jelenlétének szükségessége bizonytalanná vált, erre reagált több ország is. David Pugliese: COVID-19 halts Iraq training, some Canadians leave Iraq but larger withdrawal being considered. *Ottawa Citizen*, 2020. április 1.

²⁸ Abl/Dpa: Kramp-Karrenbauer bietet Hilfe der Bundeswehr an. *Der Spiegel*, 2020. április 12.

²⁹ NATO: *NATO's response to the COVID-19 pandemic* (Factsheet) (2020. május).

³⁰ NATO: *Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre (EADRCC)* (2020); Mesterházy (2020): i. m. 5–6.

Bár kis eséllyel jelenik meg eddigi tapasztalataink szerint, de egyes potenciális célországokban szükség lehet a jövőben a fegyveres erők megerősített jelenlétére is a terrortámadások, destabilizációs célzatú megmozdulások elrettentése érdekében a rendvédelmi állomány munkáját támogatva (kritikusinfrastruktúra-elemek, ellátórendszerek és hálózatok, csomópontok, egészségügyi infrastruktúra és nagy láthatóságú – nagy látogatottságú potenciális célpontok védelme).

Végül, de nem utolsósorban a járvány elleni védekezés egyes intézkedései, amelyek a termelőegységek ideiglenes leállítását, a logisztikai ellátás, beszállítás akadózását vagy specializált gyártók termelésének visszaesését eredményezik, a védelmi iparban is fennakadásokat okoztak. A járvány miatt a francia védelmi ipar március 16-án szinte teljesen leállt közel két hónapra,³¹ és hasonló megfontolásból az Egyesült Államokban bevezetett tavaszi leállítás közepette a Pentagon a nagy fegyverrendszerek beszerzési programjainak három hónapos csúszásával számolt már első megközelítésben is.³² Ráadásul a fejlett technológiájú ipari szegmensek kettős felhasználású gyártási (értékesítési) képességén belül a „katonai oldal” összeomlása perspektivikusan a civil gyártási-működési képességet is veszélybe sodorhatja – amint az a repülőgépgyártásban 10 évvel ezelőtt egyszer már megtörtént.³³

Középtávú, közvetett potenciális hatások

Elhúzódó vagy több hullámban visszatérő járványügyi-egészségügyi válság esetén a gazdasági, társadalmi fejlemények és esetleges külső behatások függvényében a NATO-tagállamok katonai alrendszereit középtávon több közvetett hatás is érheti, amelyek részben a működési feltételeket befolyásolhatják, részben pedig a fentiekől eltérő feladatokat is jelenthetnek. Ezek a hatások azonban nagyban függenek a körülményektől, és az értékelés időtávjának hosszabbra nyúlásával egyre kisebb valószínűséggel, valamint egyre nagyobb bizonytalansági jellemzővel érdemes mérlegelni ezeket. A középtávú hatások kezelésénél már annak is meghatározó szerepe van, hogy egy társadalom, illetve gazdasági-politikai rendszere és intézményei mennyire ellenálló: kevésbé függenek külső tényezőktől, rendelkeznek tartalék kapacitásokkal, működik a társadalmi szolidaritás stb. A NATO-tagállamok modern társadalmi nagyobb eséllyel kerülhetik el vagy hatékonyabban képesek kezelni egy

³¹ Christina Mackenzie: French defense industry plays catch-up as lockdown partially lifts. *Defense News*, 2020. május 21.

³² Aaron Mehta: Pentagon bracing for three-month slowdown on major defense equipment. *Defense News*, 2020. április 20.

³³ Az erre vonatkozó első szakértői figyelmeztetések – amelyek a 2008-as válság hatásaihoz hasonlítják a koronavírus-járvány által okozott kiesést és a lehetséges recesszió hatásait – már megjelentek. Lásd David Barno – Nora Bensahel: After the pandemic: America and national security in a changed world. *War on the Rocks*, 2020. március 31.; Douglas Barrie – Nick Childs – Fenella McGerty: Defence spending and plans: will the pandemic take its toll? *IISS*, 2020. április 1.

kibontakozó gazdasági válság társadalmi hatásait, mint számos partnerállam, amelyek erőforrásai szűkösek vagy nem jól használják azokat, társadalmi-politikai – akár katonai – konfliktusok sújtják, mint több észak-afrikai és közel-keleti országban.³⁴

A NATO-tagállamok fegyveres erőinek működését erősen befolyásolják a rendelkezésre álló erőforrások (mint minden más alrendszerét és intézményét is). A védelmi költségvetés egyes tételeinek aktuális pénzügyi évre vonatkozó forrás-átcsoportosítása a rövid távú (többlét)feladatokra, illetve a védelmi költségvetés csökkentése az aktuális pénzügyi évben megnehezítheti a működés egyes – nem létfontosságú – területeinek megfelelő ellátást. A fent leírt okokkal is összefüggésben csökkenhet a kiképzés, gyakorlatozás, az eszközök és létesítmények karbantartása, modernizációja stb.

Egy potenciálisan kialakuló, szélsőségesen elmélyülő gazdasági-társadalmi válság esetén pedig a tagállamok haderői szerepet kaphatnak a társadalom stabil ellátásához szükséges feladatok ellátásában (szállítmányozás, elosztás biztosítása), mint ahogy a társadalmi rend fenntartásában is (gazdasági válságból eredő fosztogatás vagy zavargások esetén).³⁵ Szélesebb értelemben egyes partnerországok esetében, illetve a NATO biztonsági környezetében található más államoknál annak a kockázata is felmerülhet, hogy a nagyobb katonai szerepvállalás és a rendkívüli állapot a nem demokratikusan működő, nem jól, átláthatóan és elszámoltathatóan kormányzott országokban a visszaélések és korrupció elharapózásának melegágyává is válhat, további problémákat szülve (a demokratikus intézményrendszer leépítése, a civil kontroll gyengülése, a katonai hatalomátvétel lehetősége).³⁶

*Közép- és hosszú távú, a katonai alrendszeret érintő
potenciális stratégiai hatások*

Végül, de nem utolsósorban a belső válságkezelés és a külső behatások függvényében számolni érdemes olyan potenciális közép- és hosszú távú hatásokkal, amelyek stratégiai szinten nehezíthetik meg a NATO – ezen belül specifikusan a védelmi szektor és a haderők – működését. Már a 2020 első felében látott gazdasági visszaesés meghaladja a 2008-as pénzügyi-gazdasági válság időszakában tapasztalt recessziót,

³⁴ Példaképpen érdemes végiggondolni a közel-keleti országok helyzetét és a potenciális kockázatokat a koronavírus-járvánnyal kapcsolatban. Lásd Tobias Borck: Europe and the Coronavirus pandemic in the Middle East. *Rusi.org*, 2020. április 6.; Daniel Egel – Charles P. Ries – Howard J. Shatz: Economic consequences of COVID-19 in the Middle East: Implications for U.S. national security. *The Rand Blog*, 2020. április 1.

³⁵ A lehetséges gazdasági hatások negatív társadalmi hatásairól a sebezhető országokban lásd Oxfam International: *Half a billion people could be pushed into poverty by coronavirus, warns Oxfam* (2020. április 9.).

³⁶ Marcen Naval – Karolina Maclachlan: Defence sector corruption, an underestimated foe in times of crisis. *Rusi.org*, 2020. április 6.

és a járvány második hullámának még csak a kezdetén vagyunk – teljes gazdasági hatását pedig egyelőre megbecsülni sem lehet. A párhuzam azonban fontos figyelemztetést jelenthet a védelmi kiadások tekintetében: akkor a NATO-tagállamok 2010–2011-től kezdtek csökkenteni védelmi költségvetésüket, több esetben akár 20%-ot is meghaladó mértékben, és csak 2015-től tértek vissza a forrásnöveléshez. Sőt, az európai tagállamok összességében csak 2016-ban érték el ismét nominálisan a 2009-es védelmi kiadási szintet.³⁷ Ez idő alatt jelentős csökkentések történtek: csökkentették a haderő létszámát, a haditechnikai eszközök számát és tervezett beszerzéseit, a kutatás-fejlesztési költségvetést és a műveleti részvételt, valamint a hadgyakorlatokat is anyagi megfontolásból.³⁸ Amennyiben a koronavírus-járványt követő recesszió mély – esetleg még tartós is – lesz, hasonló problémák fognak felmerülni, veszélybe sodorva az elmúlt évek modernizációs törekvéseit.

A koronavírus-járvány potenciálisan súlyos destabilizáló (gazdasági, majd társadalmi) hatásaiból eredő helyi válságok, fegyveres konfliktusok a szövetség biztonsági környezetében, illetve ezek nemzetközi következményeinek kezelése (válságkezelő és stabilizációs műveletek, segélyezés, menekültek, irreguláris migráció kezelése) is a NATO fegyveres erőinek feladatkörébe kerülhet – mint arra egyébként a Földközi-tenger térségében jelenleg is van példa (*Operation Sea Guardian*). Afrika és a Közel-Kelet törékeny államaiban (*fragile states*) a potenciális (akár csak részleges) egészségügyi és gazdasági-társadalmi összeomlás kezelésének részben katonai feladatait (segélyezés, stabilizációs műveletek) jelenleg is nemzetközi együttműködésben, civil és katonai műveletek keretében igyekeznek a nemzetközi közösség megoldani (már amikor igyekeznek).

Potenciálisan azt is érdemes szem előtt tartani, hogy a következő hónapokban a kiszámíthatatlan nemzetközi folyamatok és a potenciálisan kialakuló regionális instabilitás következtében megnövekedhet az államközi és hibrid konfliktuspotenciál a járvány által eltérő mértékben sújtott országok között, illetve egyes konfliktusgócokban az észak-atlanti térségben és szomszédságában (Kaukázus és Ukrajna; Közel-Kelet és Észak-Afrika). Ugyancsak fokozódhat a nem állami szereplők – szélsőséges fegyveres szervezetek, terrorszervezetek, szervezett bűnözői csoportok, hadurak és milíciák – által vívott alacsony intenzitású fegyveres konfliktusok ereje (Közép- és Észak-Afrika, Száhel-övezet, Afrika szarva, Közel-Kelet), ami közvetve negatívan befolyásolja a NATO-tagállamok biztonságát.

Természetesen – ismételten – hangsúlyoznunk kell, hogy a közép- és hosszú távú „stratégiai” hatások bekövetkezése bizonytalan, számos olyan tényező függvénye, amelyeket nem látunk előre, és amelyekre egy-egy nemzetállamnak sok tekintetben nincs vagy nem is lehet befolyása. Különösképpen az utolsó két bemutatott „forgatókönyv”

³⁷ Csiki Varga Tamás – Felméry Zoltán: A védelmi kiadások globális és regionális trendjei I. *SVKK Elemzések*, 2020/16. 17.

³⁸ Bővebben lásd Csiki Tamás: A gazdasági válság hatása a Magyarországgal szövetséges államok védelmi reformjaira és stratégiai tervezésére. *Nemzet és Biztonság*, 7. (2014), 2. 77–100.

– egyes szereplők összeomlása, illetve a válság kihasználása hatalmi előnyszerzésre katonai eszközökkel – jelenleg pusztán elméleti, azonban a NATO-tagállamoknak és a szövetség egészének így is komoly negatív hatásokra kell reagálni.

Összegzés

A koronavírus-járvány sok szempontból közvetlen és közvetett hatást is gyakorol a NATO-tagállamokra és azok haderőire rövid, közép- és hosszú távon is, amire a kormányzatoknak megfelelő figyelmet kell fordítaniuk a legégetőbb egészségügyi, ellátási és gazdasági válságjelenségek kezelése mellett is. A járvány nem csupán a lakosságot érinti közvetlenül, hanem a haderők katona és civil tagjainak egészségi állapotát is, a járványügyi és megelőző intézkedések pedig befolyásolják a napi működést, a képzést, kiképzést, műveleti szerepvállalást, az erők rendelkezésre állását. Általánosságban a járvány a biztonság, elrettentés és védelem fenntartását szolgáló katonai alapfeladatok ellátását mind befolyásolja vagy potenciálisan befolyásolhatja.

Bár az egészségügyi válságok kezelése nem tartozik a NATO alapadatai közé, az elmúlt hónapok tapasztalata azt mutatja, hogy az euroatlanti integrációs szervezet „többlet” erőforrásokat, speciális eszközöket és képességeket, valamint a koordináció lehetőségét tudja biztosítani, kiegészítve és támogatva a nemzeti intézkedéseket – ezekre láttunk számos példát a tanulmányban.

Így például a NATO-haderők rendelkeznek a civil hatóságok munkájának támogatására válsághelyzetben felhasználható speciális eszközökkel, többletkapacitásokkal. A fegyveres erőkre egészségügyi válságban is aktív feladatok hárulnak az elrettentés és a védelem terén (területvédelem, légtér- és határellenőrzés, a terrortámadások, destabilizációs célzatú megmozdulások elrettentése), kiegészítő feladatként – szigorúan szabályozott formában – akár a belbiztonság fenntartása és a rendvédelmi szervek támogatása (kritikusinfrastruktúra-elemek, ellátórendszerek és hálózatok, csomópontok, egészségügyi infrastruktúra és nagy láthatóságú – nagy látogatottságú potenciális célpontok védelme) terén is. A járványnak a gazdasági működésre, a termelési láncokra gyakorolt hatása megmutatkozott a védelmi ipar leállásában és a modernizációs programok késleltetésében is.

Közép- és hosszú távon a NATO képességeire, specializált szervezeteire és maga a haderőre potenciálisan szükség lehet a koronavírus-járvány gazdasági, társadalmi, politikai hatásai nyomán kialakuló instabilitás kezelésében, akár nemzetközileg a törekeny államokban kialakuló lázadások, humanitárius válságok esetében is.

Hosszú távon pedig meghatározó lehet a forráscsökkentés hatása a NATO-tagállamok haderőinek működésére, képességfejlesztésre, modernizációjára – mint azt a 2008-as gazdasági válság nyomán is láthattuk.

Felhasznált irodalom

- Abl/Dpa: Kramp-Karrenbauer bietet Hilfe der Bundeswehr an. *Der Spiegel*, 2020. április 12. Online: <https://bit.ly/3tZQ9gf>
- AFP Beijing: Mask diplomacy: China tries to rewrite virus narrative. *France24*, 2020. március 20. Online: <https://bit.ly/2P0voBV>
- Barno, David – Nora Bensahel: After the pandemic: America and national security in a changed world. *War on the Rocks*, 2020. március 31. Online: <https://warontherocks.com/2020/03/after-the-pandemic-america-and-national-security-in-a-changed-world>
- Barrie, Douglas – Nick Childs – Fenella McGerty: Defence spending and plans: will the pandemic take its toll? *IISS*, 2020. április 1. Online: <https://bit.ly/3f1bnGa>
- Borck, Tobias: Europe and the coronavirus pandemic in the Middle East. *Rusi.org*, 2020. április 6. Online: <https://rusi.org/commentary/europe-and-coronavirus-pandemic-middle-east>
- Brattberg, Erik – Philippe Le Corre: No, COVID-19 isn't turning Europe pro-China (yet). *The Diplomat*, 2020. április 15. Online: <https://bit.ly/3ccU5nN>
- Centers for Disease Control and Prevention: 2014–2016 Ebola outbreak in West Africa. Online: <https://www.cdc.gov/vhf/ebola/history/2014-2016-outbreak/index.html>
- Centers for Disease Control and Prevention: Middle East Respiratory Syndrome (MERS). Online: <https://www.cdc.gov/coronavirus/mers/index.html>
- Centers for Disease Control and Prevention: Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS). Online: <https://web.archive.org/web/20160207105336/http://www.cdc.gov/sars/index.html>
- Csiki Tamás: A gazdasági válság hatása a Magyarországgal szövetséges államok védelmi reformjaira és stratégiai tervezésére. *Nemzet és Biztonság*, 7. (2014), 2. 77–100. Online: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/4168>
- Csiki Varga Tamás: A koronavírus-járvány lehetséges hatásai a haderőkre. *SVKK Nézőpontok*, 2020/3. (2020. április 15.) Online: <https://bit.ly/3pedJmt>
- Csiki Varga Tamás – Felméry Zoltán: A védelmi kiadások globális és regionális trendjei I. *SVKK Elemzések*, 2020/16. Online: <https://bit.ly/3pedw35>
- Davis, Ian (szerk.): *NATO Watch Observatory No. 54. (June–August 2020)*. Gairloch (GB-SCT), NATO Watch, 2020. Online: <https://bit.ly/3lE9WPc>
- EEAS: *EU HRVP Josép Borrell: The Coronavirus pandemic and the new world it is creating* (2020. március 24.). Online: <https://bit.ly/3f7ebBB>
- Egel, Daniel – Charles P. Ries – Howard J. Shatz: Economic consequences of COVID-19 in the Middle East: Implications for U.S. national security. *The Rand Blog*, 2020. április 1. Online: <https://bit.ly/3r8RSOp>
- Elzas, Sarah: 1,900 crew of French aircraft carrier go into quarantine after Covid-19 outbreak. *Rfi.fr*, 2020. április 12. Online: <https://bit.ly/3chDE9P>
- EU vs. DiSiNFO: *COVID-19 Disinformation. On the Coronavirus – Short assessment of the information environment* (2020. március 19.). Online: <https://bit.ly/31fYe3H>
- EU vs. DiSiNFO: *EEAS special report update: Short assessment of narratives and disinformation around the COVID-19/Coronavirus pandemic (updated 2–22 April)* (2020. április 24.). Online: <https://euvdsinfo.eu/eeas-special-report-update-2-22-april>
- Kojm, Christopher (szerk.): *Global Trends 2030: Alternative worlds*. Washington D. C., National Intelligence Council, 2012. Online: https://www.dni.gov/files/documents/GlobalTrends_2030.pdf
- Mackenzie, Christina: French defense industry plays catch-up as lockdown partially lifts. *Defense News*, 2020. május 21. Online: <https://bit.ly/316iSmW>
- Mehta, Aaron: Pentagon bracing for three-month slowdown on major defense equipment. *Defense News*, 2020. április 20. Online: <https://bit.ly/3f65E1H>

Mesterházy, Attila: *The role of NATO's armed forces in the COVID-19 pandemic*. Brussels, NATO Parliamentary Assembly, 2020. Online: <https://bit.ly/3aUtA18>

NATO: *Exercise DEFENDER-Europe 20 Announcement – COVID-19 implications* (2020. március 17.). Online: <https://bit.ly/2PnLghF>

NATO: *Russia's top five myths about NATO&COVID-19* (Factsheet) (2020. április). Online: <https://bit.ly/3vUcOwb>

NATO: *NATO's response to the COVID-19 pandemic* (Factsheet) (2020. május). Online: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/5/pdf/200525-factsheet-COVID-19_en.pdf

NATO: *NATO and COVID-19* (2020. december 30.). Online: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/174592.htm>

NATO: *NATO's approach to countering disinformation: a focus on COVID-19*. Elérhető: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/177273.htm>

NATO: *Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre (EADRCC)* (2020). Online: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_117757.htm

NATO Multimedia Library: *COVID-19* (2020). Online: <https://natolibguides.info/covid>

Naval, Marcen – Karolina Maclachlan: Defence sector corruption, an underestimated foe in times of crisis. *Rusi.org*, 2020. április 6. Online: <https://bit.ly/3vUSuKT>

Oxfam International: *Half a billion people could be pushed into poverty by coronavirus, warns Oxfam* (2020. április 9.). Online: <https://bit.ly/3tG96UO>

Peniston, Bradley: The battle of USS Theodore Roosevelt: A timeline. *Defense One*, 2020. április 7. Online: <https://bit.ly/3vR2Co3>

Pugliese, David: COVID-19 halts Iraq training, some Canadians leave Iraq but larger withdrawal being considered. *Ottawa Citizen*, 2020. április 1. Online: <https://bit.ly/3rd9Uir>

Tressel, Ashley: Defender 2020 exercise modified due to coronavirus. *Inside Defense*, 2020. március 16. Online: <https://insidedefense.com/insider/defender-2020-exercise-modified-due-coronavirus>

WHO: *Prioritizing diseases for research and development in emergency contexts*. Online: <https://www.who.int/activities/prioritizing-diseases-for-research-and-development-in-emergency-contexts>

Wiegold, Thomas: Coronavirus-Pandemie und Bundeswehr – Sammler 3. April. *Augen Geradeaus!*, 2020. április 3. Online: <https://bit.ly/2NH2zd8>

Wiegold, Thomas: Künftig auch vor UN-Einsatz in Mali 14 Tage Quarantäne in Deutschland. *Augen Geradeaus!*, 2020. április 8. Online: <https://bit.ly/3f1ba5Q>

Wiegold, Thomas: Bundeswehr in der Corona-Pandemie: Schwerpunkt Testcenter, Donald Duck und die gute alte Briefpost. *Augen Geradeaus!*, 2020. augusztus 20. Online: <https://bit.ly/3f1b91M>

Witte, Julia: Bundeswehr schliesst zwei Hamburger Kasernen. *Welt*, 2020. március 9. Online: <https://bit.ly/31akWKM>

Worldometer: *COVID-19 Coronavirus Pandemic* (2020). Online: <https://bit.ly/3ccCr3l>